

[illegible]

Թար զիւսաւորութեանց, ահա ինչ որ չենք կրնար հասկնալ: Յայտնի է սակայն թէ Օսմանեան կառաւարութիւնը քիչ բանով կրնայ գոհ ընել իւր Հայ հպատակներ, և անոնց հաւատարմական զգացումները զօրացնել: Իբրոյր սրտէն մայրիկներն որ այդ քիչ մը բանը չը զգացուի, և Տէյէ Եւլալի Խոստովազան յակութիւններն ի գերեզ իջնեն: Այս է բոլոր ողբամիտ Հայոց բազմանքը:

* * *

Անցեալ օր կ'ընէինք թէ ռուս կառավարութիւնը, դարձու ազգին յարգէնէ հեռի, ապօր առջեւ յայտատարներ կը քաջէ, և օտար երկիրներ երթեւեկելու դժուարութիւններ կը յարուցանէ՝ անցադու վրայ նոր օրէք մը չենք ունի, որ նկատմամբ քիչ մը տեղեկութիւն տալ խոտացանք: Առաջ ամբողջ ընտանիք մը տարւոյ մը անցադու համար կը փաթեթ 10 (տասն) ռուպլի ի. այժմ մէջ մի անհատի համամասն ամիսը 11 ռուպլի պիտի լինի անցադու ծախքը, կամ միտին 13 ռուպլի: Գնաց այս տարագայման բարձրացման կցուած են կարգ կանոններ ու ձեւակերպութիւններ որք բացառիչ համար անտարակա յոյժ դժուար չլուծել անհայտ պիտի ընեն օտար երկիրներ երթնելու կել անողնապահական, գիտական կամ առեւտրական նպատակներով: Այս առաջին նկատման չէ որ ան կառավարութիւնը կը դիտէ կը զիտացած գիրքի մը մէջ ընել Ռուսիան և օտար երկիրներու հետ միտ չօյալուած են զերծ պահել թէ ինչպիսիք որ նոր գաղափարներ կարծիքներ մուտ գտնեն Սոսոսիայ մէջ: Հիմաօրինակ անօր նոյն թիւն՝ 12 դործ դըրուած Ռուսիայ ժամանակակից պատմութեան ամենէն յետագէմ օրեր մէջ 1834ին, Նիքոլայ Կարպա լին 500 ռուպլիի համած էր ցաղալը գինն: Հետագործարար բարդատեղ ապրել օրէքը, 32 առաջուան օրէքին հետ, որով տեւ ապրաց զաղափար մը կրնա կազմել թէ ռուս կառավարութիւնը զհանրայայտ, յետագիմական յառաջգիմական ուղղութեան մէջ է: 1834ին կառուցեալ հասարակ նախընթացի համարում, օտար երկիր երթնալու համար ստացուած անօր քիւրզ գէթ մեց ամիտ զօրութեանն, իսկ արդի օրէքին համարում, կառավարութիւնն իշխող նախընթացի պիտի ունենայ մէկ երկու ամիտ մը դըրած լուր անօր զըրոյ պիտիմած ամն, և անօր կոյս չկայ թէ հնար երածին քիչ ժամանակ պիտի տայ տեւեմ մը մարդը, որոց Եւրոպա երկրով երկրորդ անգամ իրեն ծախ հոյժին կը պատճառէ: 1834ին քաջա երկու բացադուութիւն կ'ընենք, մին ի նպատտ հիւանդ միւսն ի նպատտ վաճառականայն պնպէս որ բժիշկի մը անցադու կամ առեւտրական տան մը կայութեամբ, կարելի էր Եւրոպայ երթալ իրաւագիտութեան երկու նպատակաւ: Իսկ նորք թաղը բացադուութիւն չընքող վաճառականաց համար, դարձու անօր, բժիշկի մը վկայութեամբ անօր լինի թաղական չպիտի լինի օր երթնալու համար երկիր մը երթնալու համար մէջ կ'գտնուի իայց արդեւ քաղաքացուութիւն մը պիտի լինի՝ գին և արտեւտարութեան համար, և հետեւ այնպիսի ժամանակ մը կ'աղաղըք, որ բացմանտակ խորհրդահանգներ, գիտնաց ժամանակ համարգում գումարով երբեք կը յայտարարեն ամն տեւեմ և ամեն երկրի գիտութեամբ արուեստից պարտադր անօր մնծ պէտք ունի ուրիշ երկրի րու մէջ կառուք բերուած յայտնութեանց ու կառարկալոցը մանկ կանառտեւ լինելու: Անցադու օրէքին մէջ այս մասին արդէ յիշատակութիւն մը կ'այ, բայց անօր անցադուութիւն ընքող րուսաց բոլոր գիտնաց և արտագիտաց համար չէ, այլ ի նպատտ աննոց զօրս կառավարութեան ինք յատուկ պարտադր չլինի օտար երկիրներ, ի մի կ'նպատտ պաշտօնական և կ'վարական սահմանափակ

[illegible]

Եւ որ մէկ հետքը դրոյ կուտայ արեւ
զարդունակն և բռնաւորական բը-
նագոյեցիկ միտմանը՝ որ յատկա-
նէին էին նախկին եղիպատական
Սաարայաբերուն։

Պատմութեան քաջ տեղեակ և
զարծոց ընծայոց ուշադր ըլլալով
բնական տրամադր չէ նա, ոչ պա-
հանջելու և ոչ գործարքելու յոյն
ւելեան ինքնակալի մը քմահաճ իշ-
խանական զօրութիւնը։ Իւր ժողով-
վըրդեան բարօրութեան խոցի մտօ-
ցանկացող՝ կը վախար չնդոհէ նմա-
տահմանադրական իրաւունք՝ որքա-
ն որ կը ներք նորին, յետեւով վիճակի
թէւեւ օտար տարրը գեւե կ'
տիրապետէ ինչպէս յանցեղ մմա-
նէի պատի մէջ, և կը վարիէ քա-
ղաքադիտական և ընկերային աշի-
պիտի գերիշխանութիւն մը որ բն-
հայտ չէ ռամկավարական բնագոյ-
նէի տրամադր չէր, սակայն սխալ է
բեւախարի լիէ իւր գիւրքն ատելի
համեմատն այն օտար սակուտա-
տութեան, որ երբեմն կը ճնշէ
շինկլահէ։

Քաղաքացիական պայքարներ պա-
շտօն են անհատ առեւտր և համա-
արքի եղիպատոսի մէջ, այն նախա-
նայեցի տարբերութիւններն որքա-
ն հրաժեշտ ծնունդ են ժողովրդի
ուրիշ ժողովրդէ մ'աշխարհակա-
թեան և թուրք արիւնէ սերտա-
ղիպատանալք աշխարհի չնչին վա-
րամանութիւն մը կը կազմեն,
Ժողովրդեան նկատմամբ բնաւ
կալուածատիր ընդ վարձակ
անընկալան զօրութեան մէջ
դասուիր. իրենց սեպհական հի-
ւոսածոց տարածութիւնը մերձ է
միլիոն քաղաքներ որ կան յեղե-
տոս, հազիւ մէկ քանի հարիւր
զար քաղաքներ կը հասնի, և իւր
կենակից ժողովրդեան հետ սեր-
կապակցեալ են կրօնական վարչ-
պետութեան շնորհիւ՝ որ էա-
հիմնեալ են եղբայրաբնութեան
հաւասարութեան և ընկերական
ութեան զգալուանց վրայ։

Եղիպատոսի Օսմանի կառ-
րելապէս գիտէ դեռահատի այն
ուսուելութիւնները զոր քեզմե-
տէրեւ կ'ապահովեն, և լի պահան-
ք իւր հարկներեաց քաղաքագիտա-
տաւանանշանորհալ ընկալց վրայ,
և է Արապի ջափ Եփէս (°) Է
տարեալ, Եղիպատոսի զօրութիւն իշ-
խոց ունաց աշխարհակալութիւն
ցեղերն իրարու զանգանելու նա-
տաճ է, Ալպաս, Սալիւ և իւ-
րի իրենց չափաւէս դատած բ-
լով քեզմեքէ սերեալ ունէիք պ-
տւ և իշխանական բարձի
ներ։

Այս միջոցին երկու հար-
պաշտպանութիւնի փառապան
գիպատացւոց ձեռօք կը վա-
Սուլեան փաշա, նշանաւոր ու
սերեալ քեզմէ բնաւիքէ,
ւելեաց քեզմիւր նախադաս
երկրին մէջ բարձր աղդեղութիւ-
տէր և Դատարարաց մեծազոյն
և բարբ բարձրատիւան կրօնա-
անարատ եղիպատոսի են, որպ-
մեծազոյն մասն հարուստ կա-
ծառեարց և բազմութիւն Տի-
ւեան պաշտպանկալաց Եմէ-
կոզմէ Օսմանեան սերունդէ եր-
եաց աղդեղութիւնը գեւե չա-
նէ լիեքեւ անդր քան քաղ-
գեւե փիլիսոփայի մը վախի-
հարկէ ընդունելի դառ իրեւ
հրաժեշտ պատու անհիղքիկ ա-
լոյն և մինչեւ ատիճան մ'ա-
րացեալ բարձրազոյն կրկութեան
տաղանդալ և զօրութեանը
սերեալներն որոյ կը պատկանին
արդարութիւն և ոչ պատշաճ
րկեր կը ներեն որ բուն զ-
թեամբ այն անհասարակ
ներն հարկելու չանք ըլլայ։

Այսպիսի մաքրողական եղ-
մը ի հարկէ պիտի տարածուէ
բնջ աղգաբնութեանց սերեղոց
ինչպէս են Հայք, Թուրք, Ալ-
քիւ և Հրեայք, և օտար ժող-
պիտի ըլլաւ հասարակային
տանիքի դուրս մերթել նոյն
Ռիազի, և Տիգրանի պէս միւ-
րեպէս նմա Եփրոփ քաղա-
կերներն, մինչեւ որ վերջ
կարգը գար իսպախեալուն պ-
շխու որ զիրենք աշխարհա-
կրօնաբերն անկախ նկատու-
րդեալ՝ այն նկատմամբ չորս
իւրեք է Աւաւեի արդարութեան
նկատելի դամնային անհատ
Եղիպատոսի ինչ ու պ ըլլաւ

(*) Աղգաբնութիւն։

Հանձնելու այն դրութեան ուր կը ներքին նոսր բարձրանայ իւր տապան դըն կամ իւր ընդերք նակով խննդին, և հաստատութեան վարդապետութեանց վրայ հիմնեալ օրինաց ներքադրութեան և սահմանադրական սկզբանց բարդաւաճումն սպասեցող տարակարգութեանց թէկնածուութիւններուն ջնջումն և ցեղերու ազդեալիքի դանաղանութեանց անհետացումը ։

Մէհմէտ Ալի և իւր ընկերակցաց դուքսագլուխները եւս գիպատի մէջ խորարմատ հաստատութեան պարագայն պէտքը ընդգիծանկ արդէք նկատելի ժողովրդական կառավարութեան միջնաբերդութեան, թէ և ասոն ներկայութիւն և վայելած բարոյական գերադրեցութիւն կարելորդացի կ'ընէ ամենազօր արդարութեան մը հաստատութիւնն առաջի օրին ց ամենաբարձրութեան գոյութիւնը կարգադրութիւն մը ։

Այս տեղի դարձեալ դիպաց ընկնուելը մեզ նպատակօր եղած է վասն զի թէպէտ և բնիկ դատարանները թիւերս երբեք այսպէս անտատակ և այսպիսի ապականեցեղած չեն, սակայն ամենց բովանդակաւոր դատարանաց հաստատութիւնը և առաջի ապագայ վրեժեան այնպիսի արդարութեան մը վարչութիւնն որ հարաւոր կ'ընկալուարութեանց զարմանալի անսխալ յամենայն թէ ոչ կը կշարառի և ոչ կ'ահաբեկի, քան զըրբեանստիւն մէջ անդէլ փախք մը ծնած է արդարօրէնքը և անարատ դատաւորներ ունեցելու ։

Թորժամ այնպիսի դէպք այնպէս տարակարար կ'ըզացնէ ընկերութեան մը մէջ, յայտնութիւն արդէն կիսով չափ վատաւում է ։ զանազան կողմէ անսկիւզ զօրութիւնը մը համահման իրաւորձեկու գաղափարն ։

Վերջապէս, թէպէտ և ասոն եւր ընդունիլ թէ բարոյական այն տարակարգութիւնը որ իրենց ցեղին յատկանիչն եղած են, յարաւանեան միջոց իրենց ազգութիւնն եզրկատացի ժողովրդեան վրայ, խիստ մեծ յուսահատութեան մէջ ինքնիւր հաւատիք, հարստ, յերայրջութեան ոգին որ ծնունդն է գլխավանդաւոր, եւրպական զանազան ւատաց հետ հարդորակութեան և այդ վերանորոգիչ պղծեցութիւն արդէն տեսնելու ներքործել իրահին վրայ, և ներշնչել նոսր անպատուութեան պղծազնն պէս նաեւ այնպիսի պատմականութեանց մտածութիւն որոց լայն երբեք խորհած չէր միջոյածու Ոստի իւր հինաւորցնելու նոյն նման անզգայ մնացած այն իսր արարչայնոր ճառարայնութիւն Եթէ իւր շրթունքն ոչ ճարն չարտաբերեցին, դողաքին տակալն, և նա ցոյց պէղքեցն յաճախ անուղղակի և բնթէ անգիտակցաբար այն կարող այնպիսի պայտօն վարելու որ միմիայն ամենաբնականութեան անբաւոյց ունեց ժամի դատուած էր վարելու, յանկարծ ընդունակութեան ելուտակութեան մտաթիճանալ գիտեալն իւր բաղարկատական նաեւ յանձնել և բարոյական և ևւաւրեմբն ։

Եթէ ևս այն նկարագրութեան ճշգրիտ կը պատկերացունէ այն իւրեր որոց վրայ պէտք է յուսալայտել և ինչ մեր հիմնելի կարգադրութեան սկզբունքն պէս պէտք չէ տարբերութեան մէջ ուր որչիք երկրներու մէջ տակար դատուած են, այն է քանի անգամ թեւ և Սահմանադրութեան ։ Արդարեւ եթէպայտօն մի կարող է պահելու ոչ զմիւսն վայելել, բաւելի կ'աւելայնականութեանը, իսկ իր անհատիկ երազայնութեանը, ասոն հարկաւոր յանձնելու մար, և ասոն ինչիւ ժամանակ զերկրորդն դարգացուելու պատուելու, այն տակաւուար նկատուելու արդ կորուսան կ'ընէ հաստատարայն Սնդիկաւ ըստն է թէ երկպառօն մէջ իր կարողութեան կրնայ յարաւորութիւն ունի միայն երկու օտարականութեանց զուգակցորդ կառավարութեան ։

